

CHAPTER «HISTORICAL SCIENCES»

GREAT BRITAIN'S «EUROPEAN GAME»: BETWEEN GLOBALISM, REGIONALISM AND NATIONAL SOVEREIGNTY (1970S – 1990S)

«ЄВРОПЕЙСЬКА ГРА» ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ: МІЖ ГЛОБАЛІЗМОМ, РЕГІОНАЛІЗМОМ І НАЦІОНАЛЬНИМ СУВЕРЕНІТЕТОМ (70-ТІ – 90-ТІ РР. ХХ СТ.)

Larysa Yampolska¹

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-602-7-16>

Abstract. The *subject of the study* is the peculiarities of the foreign policy strategy of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland towards the European Community / European Union in the 70s – 90s of the XXth century, in particular the interaction of globalist orientations, integration processes and the protection of national sovereignty. The *research methodology* is based on the principles of historicism, scientificity, objectivity, systematicity; general scientific methods of analysis, synthesis, systematization, generalization; special historical research methods (chronological, synchronous, comparative-historical, historical-genetic). The systematic combination of methods allows conducting research in different planes, in particular historical, economic, political and brings it to an interdisciplinary level, since the phenomena of globalism and regional integration are complex and require a syncretic approach. The *aim of the study* is a comprehensive analysis of the «European game» of the United Kingdom in the 1970s – 1990s: accession to the EEC in 1973, signing and ratification of the Maastricht «Treaty on European Union» (1992), the Amsterdam Treaty (1997) in the context of

¹ Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of World History,
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine

the foreign policy of the state, the political elite of which balanced between globalism, European regionalism and national sovereignty. The study has drawn the following *conclusions*. In the first half of the 70s of the XXth century, there was an active struggle both at the European level and in the political circles of Great Britain, aimed at accession to the EEC with the aim of structurally reforming the national economy, expanding the market of goods, labour, capital, and services on the European market. After the «oil shock» of 1973, participation in European integration brought the United Kingdom more and more problems, which were manifested in discussions about contributions to the community budget, mechanisms of common agricultural and regional policies, and prospects for political integration. The pro-European policy of the Conservative government of John Major (1990-1997) enabled the United Kingdom to actively participate in integration processes related to the formation of the Single Internal Market, the Economic and Monetary Union, controlling them from within. However, the signing of the «Treaty on European Union» (1992), which transformed into a supranational federal association, had negative consequences for Great Britain: further institutionalization of the EU, restrictions on national sovereignty in the financial, tax, legal, foreign policy, and security spheres. The European policy of the «New Labour» after the 1997 elections witnessed the transition of Great Britain to a more constructive course within the framework of the EU integration processes. The concept of the «third way» of T. Blair combined domestic political reforms with support for cooperation in the European dimension, while avoiding concessions on the issue of EU federalization. Such a strategy allowed for the intensification of economic interaction, but at the same time preserved the priority of national political and cultural sovereignty. It contributed to the formation of a model of «flexible Europe», which provided London with room for maneuver, but did not eliminate internal contradictions that strengthened Euroscepticism and ultimately led to Brexit. The main values of the British political elite at the turn of the XXth and XXIst centuries are identified: globalism (the origins of the imperial heritage), European regionalism (the desire to be in the «heart of Europe») and national sovereignty.

1. Вступ

У сучасній системі міжнародних відносин, що формується під впливом глобалізаційних і регіональних тенденцій, особливої ваги набуває питання ролі національних держав, формування виваженої національної політики у сфері європейської інтеграції з урахуванням історичного досвіду, зовнішньополітичних зв'язків і стратегічних перспектив розвитку. Прикладом успішного подолання «острівної ізоляції» та залучення до континентальних інтеграційних процесів стало Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, що приєдналося до «Європейського співтовариства» «першим розширенням» 1973 р. Пріоритети національного суверенітету та пошук свого місця в Об'єднаній Європі відобразилися у конфронтаційній політиці британських політичних кіл, бізнесових структур і громадськості у 1970-х – 1980-х рр., під час підписання та ратифікації Маастрихтського «Договору про Європейський Союз» 1992 р., Амстердамського договору 1997 р. і завершилися у 2016-2020 рр. процедурою «брексіту» – критичного переосмислення європейської політики через виклики євроскептицизму та цінності національних інтересів.

Приклад Великої Британії, що поєднує статус провідної європейської держави з трансатлантичними орієнтирами та роллю у Співдружності націй, становить інтерес і для держав Центрально-Східної та Південно-Західної Європи, які вже інтегровані до ЄС чи декларують свій «європейський вибір». Цей досвід є цінним для усвідомлення потенційних викликів і ризиків від участі у спільних політиках ЄС, а також корисним для української науки, державних інституцій і суспільства, оскільки має практичне значення в контексті європейського вибору України.

Різні аспекти проблематики висвітлюються у працях зарубіжних, зокрема європейських дослідників. Монографія професора Ліверпульського університету П. Белла «France and Britain 1940-1994: The Long Separation» («Франція і Британія у 1940-1994 рр.: довге відчуження») [37], створена на основі багатого фактологічного матеріалу та архівних джерел міністерств закордонних справ Великої Британії та Франції, аналізує витоки конфронтації обох держав у «європейському питанні», окреслює можливі траєкторії їхніх відносин.

Британський дослідник С. Джордж у праці «An Awkward Partner: Britain and the European Community» («Незручний партнер: Британія та Європейське співтовариство») [46] досліджує політику британських урядів на європейському напрямку, наголошуючи, що стійкі антиєвропейські настрої в політичному істеблішменті призвели до непослідовності зовнішньополітичного курсу держави у другій половині ХХ ст. Вступ із запізненням Великої Британії до ЄЕС, прагнення компенсувати згаяний час сформували образ «незручного партнера» для європейських держав.

Тематиці європейської інтеграції та визначенню місця Великої Британії у глобалізованому світі присвячені такі наукові видання, як збірка «From Reconstruction to Integration: Britain and Europe since 1945» («Від реконструкції до інтеграції. Британія та Європа після 1945 р.») під редакцією Б. Бріваті та Х. Джонса [45], збірка «Європейська інтеграція» під редакцією М. Яхтенфукса, Б. Колер-Кох [12], дослідження Ч. Букера та Р. Норта «Why Britain Must Get out of Europe?» («Чому Британія має залишити Європу?») [41], І. Нгуєн-Дай «Sovereignty and Europe – The British Perspective» («Суверенітет і Європа – британська перспектива») [57], Д. Норскотта The «Future of Britain and Europe» («Майбутнє Британії і Європа») [58], Д. Сайкса «Have Eurosceptic Fears about British Sovereignty been Realised» («Чи виправдалися острахи євроскептиків щодо британського суверенітету?») [63] та ін.

Критичний аналіз інтеграційних процесів на Європейському континенті після укладення Маастрихтського договору подає М. Холмс у праці «John Major and Europe. The Failure of a Policy, 1990-1997» («Джон Мейджор і Європа. Провал політики 1990-1997 рр.») [49], показуючи, як консервативний уряд виступав за Європу національних держав, проти федералізації. Лорд М. Белофф у дослідженні «Britain and European Union. Dialogue of the Deaf» («Британія та ЄС. Діалог глухих») [38] підкреслює ілюзорність політичних дивідендів від розмежування повноважень між наднаціональним і національним рівнями.

У роботах британських вчених-«єврооптимістів» Б. Андерсона «John Major: the Making of a Prime Minister» («Джон Мейджор: становлення прем'єр-міністра») [35], А. Селдона та Л. Бастона «Major. A Political Life» («Мейджор. Політичне життя») [60], Дж. Сміта «Britain in the New Europe» («Британія в новій Європі») [61], окрес-

лено позитивний вплив євроінтеграційних процесів на економіку та політичний розвиток Великої Британії. Дослідники вказують на необхідність активної участі держави в європейських союзах для забезпечення економічної та політичної стабільності.

Серед досліджень, присвячених зміні політичної ситуації після парламентських виборів у Великій Британії 1997 р., феномену «нового лейборизму» та новим зовнішньополітичним орієнтирам держави, слід згадати праці англійських істориків П. Андерсона і Н. Манн «Safety First: the Making of New Labour» («Безпека в першу чергу: становлення нового лейборизму») [36]; С. Джеффри та В. Хандла «Blair, Schröder and the Third Way» («Блер, Шрьодер і третій шлях») [51]; колективну монографію Е. Кінга, Д. Денвера, П. Сейда, Ф. Нортон, П. Норріса, І. Макліна, Д. Сандерса «Tony Blair and New Labour. New Labour Triumph: Britain at the Polls» («Тоні Блер і нові лейбористи. Новий лейбористський триумф: Британія на виборах») [53]; дослідження Дж. Сопела «Tony Blair: the Modernizer» («Тоні Блер. Модернізатор») [62].

Слід окремо відзначити працю А. Карвуніса, К. Манзо та Т. Грея «Playing Mother: Narratives of Britishness in New Labour Attitudes toward Europe» («Граючи в матір: наративи про британство в ставленні нових лейбористів до Європи») [52], яка розглядає дискусії всередині Лейбористської партії щодо збереження британської ідентичності в умовах інтеграції. Автори виокремлюють два ключові наративи: імперський (трансконтинентальний) націоналізм та євронаціоналізм.

У працях С. Фелла, Р. Кука «Tony Blair and New Labour's Competing Visions of Europe» («Тоні Блер і конкуруючі бачення Європи нових лейбористів») [44] та Дж. Пейнтера «A Third Way for Europe? Discourse, Regulation and the European Question in Britain» («Третій шлях для Європи? Дискурс, регулювання та «європейське питання» у Великій Британії») [59] досліджується формування позицій британської еліти щодо ЄС. Попри заяви про інноваційність «третього шляху», на практиці виявляється перевага дискурсів, пов'язаних із національним суверенітетом і прагматичним економічним інтересом.

Серед наукового доробку сучасних українських британістів слід виокремити дослідження І.А. Грицяка [2], С.В. Грубінка [3–7], В.В. Копійки та Т.І. Шинкаренка [14], В.О. Крушинського [15],

А.Ю. Мартинова [7], О.І. Шниркова, О.В. Кузнєцова, С.В. Кульпінського [24], Н.Л. Яковенко [25–26], Л.М. Ямпольської [27–34], які досліджують «особливу позицію» Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії в європейських інтеграційних процесах другої половини ХХ – першої чверті ХХІ ст. Автори приділяють увагу «атлантизму» британської системи зовнішньої політики, що віддає перевагу НАТО як ключовому інструменту формування нової архітектури європейської безпеки.

Разом із тим, у вітчизняній британістиці залишаються недостатньо вивченими окремі аспекти проблематики, що обумовлює наукову новизну дослідження: роль суб'єктивного чинника, зокрема виваженої політики прем'єр-міністра Едварда Хіта, що суттєво позначилася на динаміці переговорів про вступ до ЄЕС на початку 1970-х рр.; специфіка британської правової системи та її значення у процесі імплементації норм Європейського співтовариства; ментальний вимір і свідомість пересічних британців, які зазнавала повільної трансформації у бік європейської ідентичності. Сучасна історична наука також потребує більш ґрунтового аналізу європейського напрямку зовнішньої політики Великої Британії у 1990-х рр., зокрема підписання Маастрихтського «Договору про Європейський Союз» (7 лютого 1992 р.), Амстердамського договору (2 жовтня 1997 р.) та їх ратифікація. Ці документи увійшли до числа ключових правових актів ХХ ст., ставши логічним продовженням історії інтеграційних процесів у Європі та компромісом між глобалізаційними тенденціями, регіоналізмом і захистом національних інтересів. Поглибленого дослідження заслуговує також явище «нового лейборизму» після парламентських виборів 1997 р., що є важливим для осмислення трансформацій британської політики та сучасних геополітичних тенденцій. Вказані аспекти знайшли відображення у дослідженні.

Метою дослідження є комплексний аналіз «європейської гри» Сполученого Королівства у 1970-х – 1990-х рр.: вступу до ЄЕС у 1973 р., підписання та ратифікації Маастрихтського «Договору про Європейський Союз» (1992 р.), Амстердамського договору (1997 р.) у контексті зовнішньої політики держави, політична еліта якої балансувала між глобалізмом, європейським регіоналізмом і національним суверенітетом.

Науково-дослідницькі завдання: проаналізувати діяльність консервативного уряду Едварда Хіта (1970-1974 рр.) у вирішенні «європейського питання»; з'ясувати реакцію політичних кіл і суспільства на цей процес; оцінити наслідки вступу країни до «Спільного ринку»; дослідити особливості «Договору про Європейський Союз» (7 лютого 1992 р.) та його ратифікації британським урядом; проаналізувати європейський курс провідних політичних партій; з'ясувати сутність концепції «третього шляху» «нових лейбористів» Т. Блера, її вплив на європейську політику Великої Британії; розглянути конституційну реформу лейбористів як чинник, що сприяв трансформації ЄС у «Європу регіонів»; окреслити значення Амстердамського договору 1997 р. для подальшого розвитку ЄС; визначити роль Великої Британії у Спільній зовнішній політиці та політиці безпеки ЄС.

Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму, науковості, об'єктивності, системності; загальнонаукових методах аналізу, синтезу, систематизації, узагальнення; спеціальних історичних методах дослідження (хронологічний, синхронний, порівняльно-історичний, історико-генетичний). Системне поєднання методів дозволяє провести дослідження в різних площинах – історичній, економічній, політичній і виводить його на міждисциплінарний рівень, оскільки явища глобалізму та регіональної інтеграції є складними і вимагають синкретичного підходу.

Поставлені науково-дослідницькі завдання обумовлюють структуру розділу, який складається з трьох частин: Європейський вибір Великої Британії (1970-ті рр.); Маастрихтський «Договір про Європейський Союз»: баланс інтересів; «Новий лейборизм» і «європейське питання», які послідовно аналізують особливості та результати «європейської гри» Сполученого Королівства: між глобалізмом, регіоналізмом і національним суверенітетом у 70-х – 90-х рр. XX ст.

2. Європейський вибір Великої Британії (1970-ті рр.)

Відсутність Великої Британії серед засновників перших інтеграційних угруповань на континенті – Європейської спільноти вугілля і сталі (ЄСВС), Європейського економічного співтовариства (ЄЕС), Європейського агентства з атомної енергії (Євратому) та вироблення власної концепції інтеграції на прикладі Європейської асоціації вільної

торгівлі (СВТ) пояснюються пошуком її нової ролі у світі після Другої світової війни: вибором між преференційною системою Співдружності націй, трансатлантичними зв'язками зі США та участю в європейських об'єднавчих процесах [31, с. 342].

Важливим чинником, що змінив перебіг подій, стали політичні трансформації у Франції та ФРН. Після відставки Шарля де Голля, який двічі (1963 та 1967 рр.) накладав «вето» на заявку Британії, наступним президентом П'ятої Республіки став Жорж Помпиду, відомий політичною гнучкістю та прагматизмом. У ФРН сформувався новий уряд на основі коаліції соціал-демократів і вільних демократів, що теж сприяло зміні політичного клімату. Ці фактори дозволили розпочати конструктивні переговори про приєднання до Європейського співтовариства між Великою Британією та державами «шістки» (Францією, ФРН, Італією, Бельгією, Нідерландами та Люксембургом) у 1970-1972 рр. [37, р. 65]. Політичні кола цих країн розглядали потенційне приєднання Сполученого Королівства до Співтовариства передусім крізь призму фінансових та економічних вигод:

1) держави «шістки» бачили значний потенціал у використанні науково-дослідних і дослідно-конструкторських ресурсів Великої Британії, частка яких, за розрахунками, складала до 62% загальних витрат на НДДКР у межах СЕС [28, с. 113];

2) модернізаційні процеси у таких сферах британської економіки, як авіабудування, атомна енергетика, електроніка, транспорт та виробництво сільськогосподарської техніки, відкривали перспективу інтеграції до промислового комплексу «Спільного ринку»;

3) особливу роль відігравала фінансова система: Лондонське Сіті вважалося найбільш монополізованим банківським центром Європи, де діяли впливові фінансові групи з величезними активами.

Таким чином, сукупність економічних передумов у поєднанні з англо-французьким політичним компромісом визначила умови першої хвилі розширення СЕС.

Реакція британської політичної еліти на перспективу приєднання країни до європейських інтеграційних процесів була неоднозначною. Лейбористський уряд Гарольда Вільсона (1964-1970 рр.) намагався домогтися перегляду окремих положень Римського договору 1957 р., тоді як кабінет консерваторів під керівництвом Едварда Хіта

(1970-1974 pp.) був змушений погодитися на умови, запропоновані країнами-членами ЄЕС. Паралельно послаблювалися позиції Британії у Співдружності націй, а ЄАВТ поступалася ЄЕС за основними економічними показниками, що загрожувало Сполученому Королівству ізоляцією від провідних європейських партнерів [28, с. 114].

У процесі переговорів 1970-1972 pp., які також передбачали вступ Данії та Ірландії, прем'єр-міністр Великої Британії Е. Хіт намагався заручитися підтримкою парламенту та суспільства, готуючи низку доказів того, що членство у «Спільному ринку» гарантуватиме країні політичні переваги, зокрема збереження суверенітету на національному й регіональному рівнях. У промові 25 лютого 1970 р. у палаті громад він підкреслював: «Це не буде проєктом створення федеративної Європи... До того ж ті члени Співтовариства, яким до вподоби федеративна система, готові відмовитися від своїх поривань, тому Велика Британія повинна стати її членом» [47].

Аналіз політичного курсу Е. Хіта демонструє його суперечливість: прем'єр-міністр неодноразово змінював риторику щодо сутності ЄЕС та його політичної природи. У своїй заключній промові у палаті громад 9 травня 2001 р. він підкреслював: «Предметом моїх гордощів став успіх на переговорах про вступ Сполученого Королівства до Європейського співтовариства... Сучасні світові тенденції доводять, що ми повинні розділити суверенітет із нашими європейськими сусідами» [48]. Намагаючись виправдати інтеграційну стратегію, Е. Хіт фактично вводив суспільство в оману щодо довгострокових наслідків членства. Така тактика, разом із політичною кон'юнктурою, сприяла тому, що в жовтні 1971 р. палата громад підтримала вступ Сполученого Королівства до ЄЕС більшістю у 112 голосів [31, р. 344].

У процесі переговорів у Брюсселі була сформована модель приєднання Великої Британії до ЄЕС. Вона передбачала п'ятирічний перехідний період, упродовж якого митні тарифи на промислову продукцію у взаємній торгівлі мали щороку знижуватися на 20%. Паралельно Лондон зобов'язався поступово обмежити пільгові торговельні режими з державами Співдружності націй. Вдалося також узгодити бюджетні параметри: відповідно до реформованої системи фінансування ЄЕС, з 1975 р. Велика Британія повинна була перераховувати до спільного фонду всі податки з імпорту аграрної продукції з третіх країн, а також

частку податку на додану вартість. З урахуванням динаміки адаптації внески країни в бюджет Співтовариства мали зрости з 100 млн ф. ст. у 1973 р. до 300 млн ф. ст. у 1980 р. При цьому їхня частка у ВВП країни збільшувалася з 8,64% у 1973 р. до 18,92% у 1977 р. [46, р. 46]. Саме бюджетні зобов'язання стали найбільш вразливою складовою «Договору про приєднання», викликаючи дискусії на самітах європейських лідерів. Врешті, після того як Франція погодилася зняти вето, 22 січня 1972 р. у палаці Егмонт у Брюсселі був підписаний договір про вступ Великої Британії, Данії та Ірландії до ЄЕС. Він набув чинності 1 січня 1973 р. і отримав назву «перше розширення» ЄЕС.

Політична та суспільна реакція на ці домовленості виявилася неоднозначною. Британський політикум і суспільство поділилися на два табори. Прихильники інтеграції, передусім більшість членів Консервативної партії та представники фінансово-промислових кіл, протистояли «євроскептикам», які наполягали на необхідності проведення референдуму щодо членства країни у Співтоваристві. Особливо активною була лейбористська опозиція на чолі з Джеймсом Каллагеном [28, с. 116]. Вона апелювала до результатів соціологічних опитувань 1971 р., за якими проти вступу виступали від 40 до 60% громадян залежно від регіону, тоді як прихильників було лише 19-30%. Опоненти Каллагена вимагали перегляду умов приєднання, зокрема зниження обсягу внесків Сполученого Королівства до бюджету ЄЕС, збереження автономії у плануванні регіонального розвитку та можливості необмежених закупівель продовольства в країнах Співдружності. Сам Д. Каллаген ще 1971 р. заявив: «Якщо ми приймемо умови, вироблені римською «шісткою», то Британія змушена буде покривати 31% комунального бюджету, отримуючи з нього лише 6%... Наші бюджетні витрати підуть на піднесення економік Франції, Голландії та Люксембургу» [46, р. 51].

Гостру критику викликало також приєднання Великої Британії до механізму «європейської валютної змії», який передбачав «плавання» валют у встановлених межах (+2,25% від їх основного курсу). Хоча щодо долара США вони зберігали певну свободу руху, реагуючи на нерегульовані спекулятивні переливи капіталу, це фактично означало відхід від системи фіксованих валютних курсів. Для міжнародної економіки це стало початком трансформації від Бреттон-Вудської моделі,

що спиралася на золото-доларовий стандарт, до нової Ямайської системи, що базувалася на принципах вільної конвертації валют. Лейбористська опозиція сприйняла такі кроки як свідчення поступового наближення до створення Європейської валютної системи [28, с. 116].

Щоб уникнути ризику ослаблення інституцій Європейського Співтовариства у зв'язку з доєднанням нових членів, процес розширення поєднувався з поступовим поглибленням інтеграції. На Паризькому саміті 19-20 жовтня 1972 р. держави-учасниці ЄЕС схвалили масштабну програму дій, яка включала реалізацію економічного та валютного союзу до кінця 1980-х рр.; створення Європейського фонду регіонального розвитку; започаткування промислової, науково-дослідної та технологічної політики; формування екологічних стандартів; розробку протягом десяти років федеративної моделі політичного союзу [14, с. 145].

Однак у 70-х рр. XX ст. умови для функціонування як валютно-економічного, так і політичного союзу були практично відсутні. Глибокі економічні диспропорції між країнами-членами ЄЕС, специфіка історичного розвитку та діяльності їхніх політичних інституцій, ментальні відмінності націй, труднощі формування європейської ідентичності визначали передчасність подібних проєктів. Для низки держав, особливо Великої Британії, вони виглядали неприйнятними [31, р. 345].

Перші кроки на шляху до політичної інтеграції Європи порушували правовий суверенітет Сполученого Королівства. У цьому контексті важливою є оцінка правових наслідків вступу Британії до Європейських співтовариств. Система європейського права спиралася на два базові принципи: верховенство норм Співтовариств над національним правом та їхню безпосередню дію на території держав-членів. Для Великої Британії така концепція була проблематичною через функціонування моделі «парламентського верховенства», що означала абсолютний пріоритет парламентських актів над будь-якими іншими правовими джерелами. До того ж у державі діяла власна процедура трансформації міжнародних угод у національне законодавство – імплементація.

Відповідно, «Акт про Європейські співтовариства 1972 р.» став інструментом імплементації Договору про приєднання до ЄЕС, підпи-

саного у Брюсселі 22 січня 1972 р. У ньому було закріплено, що «усі права, повноваження, обов'язки й обмеження, які випливають із Договорів, набувають чинності для застосування у Сполученому Королівстві та повинні визнаватися і діяти згідно із законом» [13, с. 19]. Така особливість британської правової системи у подальшому призвела до значних труднощів, зокрема небажання Лондона визнавати пріоритет європейського права й обов'язковість рішень Суду ЄС.

Додатковим ускладненням для Великої Британії стало те, що її вступ до ЄЕС відбувся на тлі глобальної економічної кризи, спричиненої арабо-ізраїльською війною і «нафтовим шоком». У жовтні 1973 р. ОПЕК ухвалила рішення про зростання ціни на нафту з 3 до 11,65 дол. США за барель, що спричинило структурну кризу індустріальної моделі економіки. Для Сполученого Королівства, що імпортувало близько 2/3 нафти з регіону Близького та Середнього Сходу, наслідки цього виявилися особливо відчутними [45, р. 93].

Економічна криза у Великій Британії стала каталізатором посилення антиєвропейських настроїв серед представників урядових структур, політичних партій, фінансово-підприємницьких кіл [14, с. 184]. Ліве крило Лейбористської партії разом із профспілками виступало за вихід країни з ЄЕС, пояснюючи це несумісністю механізмів його функціонування з британською демократичною моделлю та невідповідністю соціальним орієнтирам британських партій. На з'їзді Лейбористської партії у жовтні 1973 р. Гарольду Вільсону вдалося уникнути винесення на голосування резолюції про вихід Великої Британії з ЄЕС. Використовуючи тему членства як інструмент передвиборчої боротьби, Г. Вільсон переніс акценти обговорення на умови вступу, визначені урядом консерваторів на чолі з Е. Хітом [28, с. 117].

Варто наголосити на тому, що поширенню «євроскептичних» настроїв серед широких верств населення сприяв також ментальний чинник: історично сформований британський світогляд із домінуванням цінностей індивідуалізму над колективістськими, які були притаманні континентальній Європі. Показовою у цьому сенсі стала думка англійського політолога Раймона Арона, висловлена у 1974 р. Відповідаючи на питання щодо можливості існування «європейського громадянства», він іронічно зазначив, що «не існує таких істот, як європей-

ські громадяни; є лише французькі, німецькі чи італійські громадяни» [56, р. 2]. Це підкреслювало значення національної ідентичності для британців і водночас свідчило, що передача повноважень на наднаціональний, європейський рівень у межах інтеграційних процесів ЄЕС розцінювалася як потенційна загроза суверенітету Сполученого Королівства [50, р. 685].

У такому контексті Едвард Хіт пішов на проведення дострокових парламентських виборів, які виявилися неуспішними для консерваторів. Лютневі вибори 1974 р. привели до влади лейбористів на чолі з Гарольдом Вільсоном, який одразу ініціював перегляд умов Договору 1972 р. про вступ до ЄЕС. Під час зустрічі 28 березня 1974 р. на Даунінг-стріт із Жаном Монне, прагматиком європейської ідеї, Г. Вільсон підкреслив, що позиція британського керівництва полягає не у вимогах зміни Римських договорів, а лише у корекції положень самого договору про приєднання 1972 р. [16, с. 632].

Серед основних вимог британського уряду були: збереження преференцій у торгівлі з країнами Співдружності націй, збільшення фінансової підтримки для депресивних регіонів країни у рамках регіональної політики, зниження цін на аграрну продукцію, зменшення внесків до спільного бюджету. Жорстка позиція європейських партнерів, які відмовилися переглядати сам Договір 1972 р., змусила уряд Вільсона зосередитися на реформуванні спільних політик у межах інституцій ЄЕС. Відносно швидко вдалося досягти компромісу у питанні асоційованого членства для країн Співдружності, що частково розв'язало проблему преференційної торгівлі з колишніми колоніями та домініонами завдяки механізму Ломейських конвенцій [28, с. 118].

Слід зазначити, що вже до середини 1970-х рр. стали очевидними окремі позитивні результати інтеграції Сполученого Королівства до ЄЕС. Починаючи з 1973 р., британські монополії отримали можливість розширювати виробництво за рахунок нових ринків, мати економію на масштабах виробництва та збільшувати прибутковість, що забезпечувало подальше нагромадження капіталу. Відчутно зросли і британські інвестиції в економіку європейських країн: якщо у 1971 р. їхній обсяг складав 985,2 млн фунтів стерлінгів, то у 1974 р. він зріс до 2282 млн. фунтів стерлінгів. Одночасно збільшувався й приплив європейських інвестицій у британську економіку: за період 1962-1971 рр.

їх обсяг зріс у 3,5 рази, а протягом наступного десятиліття – у 5,5 рази [31, р. 350].

Разом із тим негативні наслідки вступу до ЄЕС у 1973 р. були більш відчутними. До приєднання до ЄЕС внутрішній ринок країни був значно краще захищений від зовнішньої конкуренції завдяки протекціоністським заходам. Після приєднання ці обмеження було знято відповідно до статей 3а та 9.1 частини I Римського договору, що вплинуло на уразливість національного ринку [11, с. 143–144]. Це позначилося на зовнішньоторговельному балансі: якщо у 1970 р. дефіцит становив 719 млн фунтів стерлінгів, то в 1973–1976 рр. він досяг 5547 млн, і лише у 1973 р. перевищив 1 млрд фунтів [31, р. 351]. Додатковим наслідком стала інфляція, зумовлена руйнуванням системи торговельних преференцій з країнами Співдружності націй і зростанням протекціонізму ЄЕС щодо імпорту з третіх країн.

Статистичні дані й оцінки сучасників дозволяють робити суперечливі висновки щодо «європейського курсу» уряду Едварда Хіта. Маргарет Тетчер, лідер Консервативної партії з 4 лютого 1975 р., згадувала у мемуарах, що у 1972 р. Е. Хіт «погодився на обмеження вилову риби з Північного моря, прийняв безглузду Спільну аграрну політику та надмірні фінансові внески в обмін на примарні переваги членства у ЄЕС» [23, с. 410]. Альтернативну інтерпретацію дав Ж. Монне, наголошуючи на тому, що вибір Е. Хіта був неминучим: «Велика Британія могла обирати лише між самотнім присмерком і залученням до більш широкого об'єднання» [16, с. 614]. Саме ця логіка й обумовила приєднання держави до Європейської спільноти на умовах її «історичного ядра».

Європейський курс уряду Едварда Хіта у першій половині 1970-х рр. став важливим кроком Великої Британії від «острівної ізоляції», проєкту ЄАВТ до участі в інтеграційних процесах на континенті, хоча цей вибір був суперечливим і болісним. Вступ до ЄЕС у 1973 р. поєднав очікувані економічні та політичні переваги з новими проблемами, зокрема бюджетними зобов'язаннями, кризовими явищами в економіці та посиленням євроскептицизму. У перспективі цей досвід заклав підвалини для політичних дебатів з «європейського питання».

3. Маастрихтський «Договір про Європейський Союз»: баланс інтересів

Участь Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії в процесах європейської інтеграції була обумовлена поєднанням економічних, політичних і ментальних чинників. Як зазначає український політолог В.Ю. Крушинський, взаємодія держави з європейськими наднаціональними структурами проявлялася через протиставлення двох моделей: «Британської Європи» та «Європейської Британії» [15]. Перша формула – «Британська Європа» – підкреслювала прагматичний підхід до будівництва Економічного та валютного союзу (ЕВС), обмежену участь у процесах політичної інтеграції, пріоритет національної правової системи над нормами права ЄС, захист національних інтересів у зовнішній політиці, а також опір об'єднавчим процесам, які загрожували суверенітету та національній ідентичності [32, с. 40].

Концепція «Європейська Британія» передбачала більш активне включення країни у європейські структури, участь у ЕВС, подальшу федералізацію ЄС, формування Спільної зовнішньої та безпекової політики, перспективу європейського громадянства, уніфікацію міграційної політики, а також зменшення значущості етнічних і регіональних особливостей [32, с. 41]. Основою цієї моделі були принципи комунітаризму (communitarianism), що передбачають узгодження прав і обов'язків колективного членства, від яких залежать індивідуальні права та свободи [46, р. 17].

Держави з комунітарною ідеологією (Німеччина, Франція, Італія, країни Бенілюксу – «європейське ядро») демонстрували більш активну адаптацію до інтеграційних процесів у межах «Спільного ринку» [70, р. 44]. Велика Британія відносилася до четвертої – найменш комунітарної – групи держав, тоді як її європейські сусіди займали другий та третій рівень [70, р. 44]. Пріоритет індивідуалізму над комунітаризмом відобразився у менталітеті британської нації.

Згасання «холодної війни» наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. спричинило суттєві зміни в глобальному балансі сил: пошуки однополюсного світу, зростання ролі нових економічних конкурентів Європейської спільноти – США, Японії, «нових індустріальних країн», економічне посилення Західної Європи після об'єднання Німеччини у 1990 р. стимулювали новий етап європейської інтеграції.

У британському контексті ключовим чинником змін стала внутрішньополітична трансформація: відставка уряду Маргарет Тетчер у листопаді 1990 р. відкрила можливості для перегляду підходів до європейської інтеграції. Новий прем'єр-міністр, лідер Консервативної партії Джон Мейджор виступив компромісним кандидатом, який задовольняв як прихильників жорсткої політики М. Тетчер, так і «євроцентристське» крило консерваторів під керівництвом Майкла Хезлтайна [35, р. 67].

Одним із пріоритетних завдань нового уряду стало переосмислення політики щодо інтеграції, зокрема зміщення балансу сил у бік конструктивної, проєвропейської лінії, водночас збереження основних цінностей консерватизму та національного суверенітету. Усвідомлюючи неминучість поглиблення інтеграційних процесів, Дж. Мейджор обрав стратегію активного залучення до них з метою контролю зсередини – концепцію так званої «Британської Європи» [35, р. 15]. Його березневий візит 1991 р. до Німеччини, консультації з міністром закордонних справ ФРН Гансом-Дітріхом Геншером у грудні 1990 р., заява керівника форін-офісу Дугласа Річарда Херда щодо Західноєвропейського Союзу (ЗЄС) як платформи європейської безпеки підтверджували повернення британської зовнішньої політики у європейське річище.

Зберігаючи ключові принципи європейської політики М. Тетчер – участь у створенні загальноєвропейського ринку та критичне ставлення до політичного федералізму, Дж. Мейджор розумів, що ефективне досягнення завдань інтеграції можливе через тісну співпрацю з Німеччиною. З метою уникнення маргіналізації Великої Британії в ЄЕС та трансформації традиційної франко-німецької осі в трикутник «Лондон – Париж – Бонн», прем'єр-міністр активно шукав дипломатичні перетини з Німеччиною. Під час зустрічі з канцлером ФРН Гельмутом Колем у березні 1991 р. він зробив офіційну заяву про прагнення Сполученого Королівства – «бути в самому серці Європи» [55, р. 33], що суперечило риториці М. Тетчер – «бути біля її горла» [38, р. 106]. Це рішення обґрунтовувалося прагненням захистити національні інтереси, демонструючи серйозність намірів як європейським партнерам, так і британським «євроскептикам». М. Тетчер відстоювала свою позицію: «Це не так навіть із географічної точки зору,

але головне полягає в тому, що наші інтереси знаходяться далеко за континентом...» [65, р. 408].

У березні 1991 р. екс-прем'єрка виступила у США, підкреслюючи ризики формування потужної європейської наддержави, яка могла б конкурувати зі Сполученими Штатами: «Америка штовхає Європу до великої інтеграції... В Європі з'явиться наддержава, рівна США» [65, р. 408]. «Європейське питання» М. Тетчер перенесла в площину трансатлантичного співробітництва, на противагу європоцентристам напередодні підписання «Договору про Європейський Союз».

Британські історики відзначають, що одним із значних досягнень прем'єр-міністра Дж. Мейджора стали перемовини, які почалися в грудні 1991 р. і завершилися підписанням «Договору про Європейський Союз» (Treaty on European Union), що стало якісним етапом європейської інтеграції [35; 49; 60]. 7 лютого 1992 р. у Маастрихті (Нідерланди) лідери 12 держав-членів Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) – Бельгії, Данії, Люксембургу, Нідерландів, Італії, Ірландії, Іспанії, Португалії, Греції, Франції, Німеччини та Великої Британії – підписали договір, що заклав основу для поетапної трансформації ЄЕС в економічний, валютний, а в перспективі і політичний союз [68; 69].

Ключовим аспектом «Договору про Європейський Союз» стало поетапне формування ЄЕС в Економічний і валютний союз (Economic and Monetary Union, ECU). Перший етап (липень 1990 р. – 31 грудня 1993 р.) передбачав повну лібералізацію руху капіталу в межах ЄС та розробку заходів для забезпечення конвергенції економічних показників країн-членів. Ці кроки були необхідні для підготовки до вступу в ЕКУ. Другий етап (з 1 січня 1994 р.) передбачав заснування Європейського валютного інституту (European Currency Institute, ECI). Його основною функцією стала розробка правил для Європейської системи центральних банків (ЄСЦБ) та підготовка до введення єдиної валюти – єку, яка з 1999 р. була замінена на євро (статті 4а і 4в II розділу Договору) [68].

Третій етап ЕКУ визначався двома можливими сценаріями. Згідно з першим, його початок був запланований на 1 січня 1997 р., за умови, що щонайменше сім країн досягнуть необхідного рівня економічної конвергенції. Альтернативний сценарій передбачав початок з 1 січня

1999 р., незалежно від готовності окремих держав. На цьому етапі мали бути сформовані незалежні центральні банки під керівництвом Європейського центрального банку (European Central Bank, ЄЦБ), національні валюти та ЄВІ мали бути ліквідовані, а для країн-учасниць ЕВС запроваджувалася єдина валютна політика (статті 105-109 глави 2 розділу VI частини III Договору) [68].

За визначення місця інституціоналізації Європейського валютного інституту (ЄВІ) змагалися провідні європейські держави: Велика Британія, Німеччина, Франція та Нідерланди. Британський уряд на чолі з Дж. Мейджором, виходячи з пріоритету збереження національного суверенітету у сфері кредитно-фінансової політики, продемонстрував скептичне ставлення до запровадження нових валютно-фінансових механізмів. Позиція Лондона ґрунтувалася на концепті валютного плюралізму, що мало забезпечити подальше функціонування столиці як провідного європейського та глобального фінансового центру. Водночас канцлер ФРН Г. Коль висунув принципову умову: відмова від німецької марки як національного символу економічної стабільності можлива лише у випадку розміщення Європейського центрального банку (ЄЦБ) у Франкфурті-на-Майні [38, р. 9]. У цьому питанні британська сторона виявила поступливість, проте зайняла непохитну позицію щодо подальшої інтеграційної архітекτονіки – створення ЄЦБ та запровадження єдиної валюти. Вирішення питання було передано на розгляд парламенту [49, р. 27], що закріпило право Сполученого Королівства залишатися поза межами Економічного і валютного союзу. Такий підхід відображав усвідомлення складності виконання критеріїв Маастрихтської конвергенції та необхідності довготривалої стабілізації макроекономічних показників для можливості участі у третьому етапі інтеграції.

Маастрихтські угоди стали важливим кроком у трансформації інституційної архітекτονіки Європейського Союзу, що вступало у суперечність із концептом «Британської Європи», який послідовно відстоював Дж. Мейджор. Одним із ключових положень угод було впровадження принципу «кваліфікованої більшості» (Qualified Majority Voting) у процесі ухвалення рішень європейськими інституціями. Цей механізм передбачав необхідність отримання підтримки щонайменше восьми з дванадцяти держав-членів і тим самим фактично обмежував

право вето, яким Лондон активно користувався у 1970-х – 1980-х рр. Запроваджена процедура засвідчувала готовність європейських країн частково делегувати свої суверенні компетенції у валютній, податковій і зовнішньополітичній сферах наднаціональним структурам.

Водночас завдяки наполегливості британського прем'єр-міністра, у текст угод було включено принцип «субсидіарності» (Subsidiarity Principle), який дозволяв передавати частину повноважень від центральних органів ЄС на рівень держав-членів [61, р. 28]. При цьому поняття «федерація» в офіційних формулюваннях не використовувалося; натомість зазначалося, що підписання угоди окреслює «новий етап у процесі створення більш тісного союзу народів Європи» [68]. Таким чином, завдяки жорсткій і послідовній позиції Дж. Мейджора, Велика Британія домоглася закріплення особливого статусу в ЄС, що викликало підтримку як з боку прихильників, так і критиків Маастрихтських домовленостей.

У політико-правовій площині Маастрихтські домовленості закріпили за Європейським Союзом статус наднаціонального утворення, де норми загальноєвропейського права («*Acquis communautaire*») отримали пріоритет над національними законодавчими системами. «Договір про Європейський Союз» започаткував глибинну інституційну модернізацію, яка торкнулася передусім Європейського парламенту (European Parliament) та Європейського суду (European Court of Justice), істотно розширивши межі їхніх повноважень. Європарламент поступово трансформувався з консультативного органу у структуру з реальними законодавчими й контрольними функціями, що відображало становлення політичного союзу з ефективними механізмами врядування. Зокрема, його компетенція поширилася на законотворчий процес (ст. 189 b і 189 c), бюджетно-фінансову сферу (ст. 203) та зовнішньополітичний вимір (ст. 228), що засвідчило суттєве зростання його інституційної ваги в межах ЄС [68].

Не менш важливі зміни відбулися у діяльності Європейського суду. Вони були спрямовані на посилення його ролі як наднаціонального арбітра: було створено Суд першої інстанції, розширено юрисдикційний контроль над діяльністю Європейського центрального банку та запроваджено право застосовувати фінансові санкції щодо держав, які не виконують ухвалені рішення (ст. 171) [68]. У результаті право ЄС

набуло справжнього наднаціонального характеру: його норми мали верховенство навіть над національними конституціями, а жоден внутрішній нормативний акт не міг їх нівелювати.

Особливу позицію Велика Британія зайняла стосовно «Протоколу про соціальну політику» (Protocol on Social Policy), положення якого виходили за межі «Європейської соціальної хартії» 1989 р. Лондон, незважаючи на тиск із боку партнерів, відмовився приєднатися до Соціальної глави Договору, яка передбачала гармонізацію трудових стандартів та соціального забезпечення, включаючи встановлення 48-годинного робочого тижня [46, р. 53]. Така обережність пояснювалася прагненням зберегти позитивну динаміку національної економіки – низький рівень інфляції, поступове зниження безробіття, активізацію підприємницької діяльності, стабільність фунта стерлінгів, які могли бути підірвані імплементацією нових соціальних норм.

Маастрихтський договір засвідчив, що після 1992 р. інтеграційна динаміка в Європі набула більш виразних федералістських рис. Наднаціональна влада ЄС почала домінувати над національною, демонструючи автономність від окремих держав і орієнтацію на представництво інтересів громадян, а не урядів. Це відображалось у діяльності ключових інституцій – Європейської Комісії та Європейського парламенту, рішення яких мали обов'язковий характер і поширювали пряму дію на території держав-членів. Така практика підтверджувалася як положеннями установчих договорів, так і прецедентною юриспруденцією Суду ЄС. Водночас принцип субсидіарності, покликаний обмежувати розширення компетенцій наднаціональних органів та захищати національний суверенітет, виявився недостатньо ефективним. Посилення ролі європейських інституцій фактично нівелювало концепт «Британської Європи», сформульований Дж. Мейджором, на користь моделі «Європейської Британії», яку відстоювали держави комунітарного спрямування – Німеччина, Франція, Італія та країни Бенілюксу.

Процес ратифікації «Договору про Європейський Союз» виявився складним і затяжним. У ряді країн його тривалість значно перевищила заплановані вісім – дев'ять місяців: наприклад, у ФРН він розтягнувся на півтора року, потребував проведення чотирьох референдумів і остаточного підтвердження з боку Федерального конституційного суду. У Великій Британії затримка була зумовлена активним опором

«євроскептиків» у парламенті, через що уряд Дж. Мейджора змушений був застосовувати тактику політичної гнучкості, щоб уникнути референдуму щодо участі в політичному та валютному союзі. Опозиція ще більше посилилася після так званого «Чорного серпня» 16 вересня 1992 р., коли через вичерпання валютних резервів і загрозу девальвації фунта стерлінгів Велика Британія змушена була вийти з Європейського механізму обмінних курсів. Ця подія не лише сприяла зростанню впливу «євроскептиків», а й загострила відносини з провідними партнерами ЄС, передусім Німеччиною, та підірвала авторитет Консервативної партії, що стало однією з причин її поразки на парламентських виборах 1997 р. [58, р. 116].

Події «Чорного вересня» 1992 р. значно ускладнили ратифікацію Маастрихтського договору у Великій Британії. Екс-прем'єрка М. Тетчер зробила цю проблему центральною у своїх політичних виступах, згуртувавши навколо себе опонентів Дж. Мейджора та відкрито критикуючи «федеративну утопію», наполягаючи на необхідності проведення загальнонаціонального референдуму [65, р. 84]. Конфлікт між прихильниками європейської інтеграції та «євроскептиками» досяг кульмінації під час конференції Консервативної партії в Брайтоні (листопад 1992 р.), де Дж. Мейджор, опинившись під загрозою втрати партійної підтримки, був змушений шукати компроміс із лейбористами, ліберальними демократами та навіть ольстерськими юніоністами, ризикуючи достроковими виборами.

У колі міністрів-«євроскептиків» кабінету Мейджора, зокрема міністра внутрішніх справ Майкла Говарда та міністра оборони Майкла Портілло, набула поширення думка про доцільність використати прецеденти Данії та Франції, де Маастрихтський договір не здобув підтримку, як аргумент для відмови від його ратифікації. Натомість вони пропонували розробити альтернативний документ, більш прийнятний для Консервативної партії [33, с. 11].

У Лейбористській партії це питання також викликало дискусії, незважаючи на той факт, що партія під керівництвом Джеймса Каллагана виступила за вихід з ЄЕС у 1979 р. На з'їзді в Блекпулі наприкінці 1992 р. ліве крило, представлене Ентоні Бенном і Деннісом Скіннером, вимагало референдуму за прикладом Ірландії, Данії та Франції, проте ця ініціатива не отримала підтримки делегатів. Впливовий лейборист

Джон Сміт обґрунтував відмову тим, що референдум може лише загострити внутрішньопартійні суперечності [49, р. 18]. Водночас Е. Бенн наголошував на необхідності врахування економічних реалій, адже країна, яка перебувала у стані зatoryного спаду, не могла дозволити собі додаткові витрати, пов'язані з виконанням положень Маастрихтських домовленостей [49, р. 19].

Дж. Мейджор прагнув уникнути проведення референдуму, ухваливши разом із міністром закордонних справ Дугласом Гердом рішення ратифікувати договір через парламент без консультацій з урядом. В умовах сильної антиєвропейської опозиції (М. Тетчер переконала палату лордів у липні 1993 р. 445 голосами проти 176 підтримати референдум) прем'єр-міністр об'єднав ратифікацію Маастрихтського договору з вотумом довіри уряду, запропонувавши провести голосування 24 липня 1993 р. Опозиція не змогла зупинити процес, уряд отримав вотум довіри, незважаючи на 46 голосів проти членів Консервативної партії у третьому читанні [49, р. 10]. Після одного року обговорень, 70 голосувань у парламенті та 61 дня дебатів «Договір про Європейський Союз» був ратифікований. 2 серпня 1993 р. королева Єлизавета II підписала текст договору, надавши йому статус закону [49, р. 11].

Слід зазначити, що процес ратифікації «Договору про Європейський Союз» став ключовим зусиллям Дж. Мейджора щодо стабілізації європейського напрямку зовнішньополітичного курсу Сполученого Королівства. Суперечки навколо «європейської гри» спричинили розкол у лавах Консервативної партії. Зокрема, заява міністра-«євроскептика» Пітера Ліллі у жовтні 1993 р., у якій він наголосив на прагненні фракції «розробляти всю політику в Британії, для Британії і британським парламентом», коштувала восьми консерваторам місця у палаті громад [60, р. 154]. Розкол у партії через «європейське питання» був настільки серйозним, що уряду довелося перенести фокус із зовнішньополітичних завдань на внутрішньопартійні конфлікти. Постійна боротьба з «євроскептиками» позначилася на позиції Дж. Мейджора: з наближенням чергових парламентських виборів його європеїзм поступово піддавався ерозії.

Досліджуючи позиції провідних британських партій щодо європейських інтеграційних процесів, слід відзначити феномен «перевер-

нутаго порядку»: консерватори, традиційно європейсти, виступили різкими критиками Маастрихтських домовленостей, тоді як Лейбористська партія, яка у 1987 р. ігнорувала «європейське питання», стала активним прихильником поглиблення інтеграції. Соціальна хартия ЄС могла б відновити втрачені лейбористами позиції, одночасно змушуючи бізнес дотримуватися спільних норм трудових відносин. Найбільш послідовними у своїй європейській орієнтації залишалися ліберальні демократи, прихильники наднаціональної моделі ЄС на протигагу консерваторам, які віддавали перевагу міждержавним відносинам. Загалом вони підтримували Дж. Мейджора, хоча часом голосували проти уряду. Лідер ліберальних демократів Педді Ешдаун відкрито підтримав Маастрихтські домовленості та виступав за проведення референдуму [65, р. 87].

У контексті підписання та ратифікації Маастрихтського договору на початку 1990-х рр. варто виокремити три основні цінності, між якими лавірувала британська політична еліта: глобалізм, пов'язаний із імперським минулим, європейський регіоналізм, що проявлявся в прагненні Дж. Мейджора «бути в серці Європи», та національний суверенітет. Із цінностей британської неоконсервативної ідеології випливало, що економічним суверенітетом можна було пожертвувати під тиском глобалізації, тоді як політичний, правовий, фінансовий і культурний суверенітет залишалися важливими символами національної гордості.

У британських соціологічних і політологічних студіях терміни «європеїзм» та «євроінтеграція» трактувалися інакше, ніж у країнах континентальної Європи. У Великій Британії 1970-х – 1980-х рр. «європейська інтеграція» асоціювалася насамперед з економічним об'єднанням, а не з політичною, правовою чи культурною уніфікацією [32, р. 42]. Лише після підписання Маастрихтського договору 7 лютого 1992 р. поняття «європеїзм» почало охоплювати більш широке поле взаємодії держав-членів, виходячи за межі економічного співробітництва.

Маастрихтський «Договір про Європейський Союз» (1992 р.) став ключовим етапом у формуванні нової моделі європейської інтеграції, що поставила перед Великою Британією дилему вибору між глобалізмом, регіоналізмом і національним суверенітетом. Проевропейська політика уряду Дж. Мейджора дозволила країні брати активну участь

у створенні Єдиного внутрішнього ринку, Економічного і валютного союзу, зберігаючи при цьому контроль «зсередини». Водночас підписання Договору означало обмеження національного суверенітету у фінансовій, правовій і зовнішньополітичній сферах, що стало підґрунтям для посилення євроскептицизму в британському політикумі і соціумі.

4. «Новий лейборизм» і «європейське питання»

Зміна політичного ландшафту у травні 1997 р., коли на парламентських виборах перемогу здобула Лейбористська партія на чолі з Тоні Блером, стала завершенням майже двадцятирічного періоду правління консерваторів. Запроваджені концепції «нового лейборизму» і «третього шляху» відобразили прагматичний підхід не лише до внутрішньої політики, а й до питань європейської інтеграції, що робить цей етап надзвичайно важливим для європейських студій. Референдум 2016 р., у результаті якого Велика Британія вирішила залишити ЄС, не був випадковим явищем, а закономірним наслідком тривалої боротьби політичної еліти за пріоритетність національних інтересів та максимальні вигоди від участі у спільних європейських програмах. Саме тому аналіз стратегії лейбористів наприкінці 90-х рр. XX ст. дає змогу проаналізувати причини «брексіту».

Прихід до влади «нових лейбористів» на чолі з Т. Блером став важливою віхою у формуванні нового курсу європейського напрямку зовнішньої політики Великої Британії. Після майже двох десятиліть перебування в опозиції вони скористалися політичними прорахунками консерваторів і здобули переконливу перемогу на дострокових парламентських виборах 2 травня 1997 р. Лейбористська партія отримала підтримку 13,5 млн виборців, що становило 43,2% голосів, тоді як консерватори заручилися лише 9,6 млн (30,7%), а ліберальні демократи – 5,2 млн (16,8%). Виборча система та подальший розподіл мандатів у палаті громад забезпечили лейбористам 418 місць із 659 [42, с. 61], що стало рекордним результатом партії у XX ст. Така перевага створила сприятливі умови для активного просування нової європейської стратегії уряду Т. Блера.

В основі нового політичного курсу Блера лежав «новий лейборизм», детально викладений у його брошурі «Третій шлях: нова політика для

нового століття» [40]. За його концепцією, «перший шлях» – неоліберальний індивідуалізм (британський варіант – тетчеризм), «другий» – традиційний лейборизм з акцентом на державне регулювання економіки, «третій» – прагнення до справедливого суспільного устрою на засадах комунітаризму. Соціальні та економічні перетворення здійснювалися на основі ліберальних цінностей, зокрема через конституційні реформи та модернізацію освіти й охорони здоров'я. Прагматизм «третього шляху» Блер визначав так: «Третій шлях – це все те, що працює» [40, р. 3].

Важливим кроком з активізації економічної політики та європейського курсу держави стала промова Т. Блера у січні 1997 р. перед банкірами та промисловцями, де він окреслив новий напрям розвитку: «Я пропоную бізнесу новий курс: ми залишаємо, як є, зміни в промисловості та підприємництві, здійснені протягом 1980-х рр... А після цього починаємо реалізовувати завдання на XXI століття: освіта, соціальна сфера, реформи в галузі інфраструктури, провідна роль у Європі» [20, с. 23]. Важливим елементом європейської стратегії «нових лейбористів» стала відмова від федералізації ЄС. Їхній передвиборчий маніфест 1997 р. зазначав: «Ми розглядаємо Європу як союз незалежних націй, що об'єднуються для вирішення завдань, які вони не можуть виконати самостійно. Ми виступаємо проти створення європейської федеративної держави» [54, р. 12].

Лейбористи запровадили комплекс заходів, відомих як конституційна реформа: автономія для Шотландії та Уельсу, дев'ять реформованих англійських регіонів, зміни виборчої системи та прийняття «Білля про права», що інтегрувало міжнародні правові акти у британське законодавство [54, р. 13-14]. Уряд Блера розпочав процес деволюції – передачу частини повноважень парламенту на рівень субрегіонів, щоб контролювати сепаратистські настрої, зокрема діяльність ІРА – Ірландської республіканської армії (Irish Republican Army) та ШНП – Шотландської національної партії (Scottish National Party) [20, с. 25]. Конституційна реформа зміцнила демократичний правопорядок і підвищила ефективність державного управління, сприяла наближенню Великої Британії до континентальної Європи. Значну роль у цьому відіграли автономні регіони, що дедалі активніше інтегрувалися у європейські процеси [18, с. 227].

Відмова від участі в Економічному та валютному союзі обмежувала вплив Великої Британії в ЄС, тому уряд Т. Блера вирішив форсувати фінансову інтеграцію, передбачивши у «Плані національної перебудови» винесення на референдум 2002 р. питання вступу до єврозони за умови виконання п'яти економічних критеріїв, визначених міністром фінансів Г. Брауном 27 жовтня 1997 р.: вирівнювання британського і континентального економічних циклів, здатність ринків долати економічні потрясіння, позитивний вплив валютного союзу на інвестиції, підготовка бізнесу до роботи з євро та законодавче забезпечення соціальних наслідків інтеграції [64, р. 58].

Формулюючи офіційну позицію уряду щодо перспективи приєднання Великої Британії до «зони євро», Т. Блер наголошував на необхідності економічної доцільності та національного інтересу, підкреслюючи: «Якщо ідея єдиної валюти виявиться ефективною та відповідатиме інтересам британської економіки, ми приєднаємося до цього економічного союзу» [39, р. 167]. Така стриманість «нових лейбористів» у питаннях валютно-фінансової інтеграції була пов'язана з відсутністю у Маастрихтському договорі чітко визначеного механізму виходу з ЕВС, що значно підвищувало ризики для держав-учасниць. Характерною у цьому контексті є заява європейського комісара з питань Економічного і валютного союзу І. Тібо де Сільгі, опублікована у «The Times» 26 квітня 1997 р.: «Через непередбачуваність факту виходу країни з ЕВС ви повинні бути повністю впевнені у своєму рішенні, коли вступаєте» [67].

Разом із тим, у політичному дискурсі не зникала й критика. Зокрема, М. Тетчер у своїх мемуарах «Мистецтво управління державою. Стратегії для світу, що змінюється» відзначала труднощі, з якими стикалися лейбористи: «Навіть рішуче просвропейський уряд Т. Блера зіштовхнувся з тим, що його заклики до європейської «доброї волі» нічого не дають. Від нього, як і раніше, вимагають гармонізації оподаткування... На підході ще проблеми регулювання ринку робочої сили та прикордонного контролю» [23, с. 411]. Вона також наполягала на внесенні поправок до «Договору про Європейські співтовариства», які б підтверджували пріоритет національних парламентів над рішеннями європейських інституцій [23, с. 404].

У межах виконання передвиборчих обіцянок уряд Блера долучився до підписання Амстердамського договору разом з іншими державами-членами ЄС. Документ поставав як закономірний підсумок Міжурядової конференції 1996-1997 рр. у Турині та водночас розвивав інтеграційні засади Маастрихтського договору. Після схвалення Європейською Радою (16-17 липня 1997 р.) договір був підписаний 2 жовтня і набув чинності 1 травня 1999 р. Важливою інновацією стало виокремлення положень «Громадянство Союзу» (статті 17-22, частина II консолідованих договорів) [10, с. 311–312]. Амстердамська угода сприяла подальшій інституціоналізації Європейського Союзу, зокрема завдяки розширенню повноважень Європейського парламенту у процесі формування Єврокомісії. Показовою стала стаття 192 частини V «Інститути співтовариства», яка зазначала: «Європейський парламент може більшістю голосів своїх членів вимагати від Комісії передачі йому будь-якої відповідної пропозиції стосовно питань, які йому уявляються необхідними... для розробки в якості актів Співтовариства» [10, с. 314]. Амстердамський договір також поширив механізм ухвалення рішень кваліфікованою більшістю у сферах судочинства, соціальної, митної та науково-дослідної політики при збереженні принципу однакості для конституційно чутливих питань – внесення змін до угод, прийняття нових членів та податкової політики.

Оцінюючи значення Амстердамського договору 1997 р. у процесі трансформації Європейського Союзу в Економічний і валютний союз, варто врахувати позицію британського прем'єр-міністра, яку наводив німецький тижневик «Die Zeit»: «Амстердамська заява є в цьому відношенні наріжним каменем: формально фінансова політика залишається в національній компетенції, але для неї будуть створені такі жорсткі рамки, що про повністю автономну національну фінансову політику не може й бути мови» [8, с. 17]. Така оцінка засвідчує усвідомлення Лондоном подвійної природи договору: з одного боку, він підтверджував формальне збереження фінансового суверенітету держав-членів, а з іншого – окреслював жорсткі інституційні межі, які фактично обмежували автономність їхньої економічної політики. У підсумку договір не лише посилив інтеграційні тенденції в соціально-правовій площині, а й загострив дискусії довкола майбутнього інституційного розвитку, зовнішньополітичного та безпекового вимірів ЄС [29, с. 113].

Під час підписання Амстердамського договору питання удосконалення механізму Спільної зовнішньої та безпекової політики (СЗПБ) залишалося предметом дискусій, оскільки Велика Британія разом з Австрією, Данією та Фінляндією виступала проти інтеграції Західноєвропейського Союзу (ЗЄС) до інституцій ЄС. Британська політична еліта робила акцент на розвитку співпраці між Західною Європою та США у сфері озброєнь, водночас відстоюючи принцип провідної ролі НАТО в європейській оборонній архітектурі. У 1997 р. лейбористський уряд підтримав рішення Вашингтона щодо застосування сили в Афганістані та Судані, узгодив спільні операції у Боснії та Іраку. Одночасно було схвалено нову стратегічну концепцію НАТО, спрямовану на глобалізацію його функцій. Створення самостійних європейських оборонних структур британський уряд розглядав як передчасне й недоцільне, надаючи перевагу ЗЄС як «європейській опорі» НАТО та оборонному компоненту ЄС [29, с. 113]. Амстердамський договір формально закріпив цю позицію, визначивши, що «Західноєвропейський Союз є невід'ємною частиною розвитку Союзу та допомагає у визначенні аспектів зовнішньої політики та спільної безпеки, що стосуються оборони» (ст. 17) [10, с. 325]. Таким чином, британська стратегія другої половини 1990-х рр. базувалася на визнанні НАТО як ключового механізму колективної оборони та гаранта стабільності у периферійних регіонах Європи.

Слід зазначити, що стратегія щодо «розширення ЄС на схід і південь» характеризувалася спадковістю у політиці як консервативного уряду Д. Мейджора, так і лейбористського кабінету Т. Блера. Незважаючи на ідеологічні відмінності, обидва уряди підтримували необхідність тиску на Європейський Союз з метою укладення до 2010 р. угод про вільну торгівлю з країнами-кандидатами, а також виступали проти практики штучного заниження цін на сільськогосподарську продукцію, що створювало загрозу для фермерських господарств цих держав [66]. У другій половині 1990-х рр., коли ЄС проходив етап інституційного посилення та адаптації до нових викликів, політична концепція уряду Т. Блера дозволила Великій Британії зменшити статус «аутсайдера» в європейських інтеграційних процесах і зайняти більш конструктивну позицію в загальноєвропейському діалозі [20, с. 22].

Т. Блер наголошував, що «Великій Британії належить бути активною, відкритою, динамічною державою, а там, де можливо, – лідером

у поширенні ідей та впливів... Для цього слід відмовитися від застарілих уявлень, що незалежна країна – це та, яка залишає себе осторонь активних суспільних процесів» [1, с. 4]. Водночас необхідно враховувати, що хоча економічним суверенітетом легше поступитися під впливом глобалізації, політичний, судовий та культурний суверенітет залишаються ключовими елементами національної гордості британців і потребують ретельного збереження [19, с. 225].

У промові 22 листопада 1999 р. у Гідхоллі (Лондон) прем'єр-міністр підкреслив значущість історичної спадщини: «Для Великої Британії залишається значною спадщина Британської імперії, яка формувала світогляд кількох поколінь, характер торгівлі та діяльність збройних сил... Велика Британія втратила імперію, але ще не визначилася щодо своєї ролі у світі. Наступні покоління політиків намагалися знайти шлях назад – від трьох «концентричних кіл» В. Черчилля до закликів М. Тетчер не підтримувати утворення європейської федеративної держави...» [1, с. 4]. З ідеології «нового лейборизму» випливало, що економічний суверенітет може піддаватися компромісам у глобалізованому світі, тоді як політичний, правовий, фінансовий і культурний суверенітет залишаються невід'ємною частиною національної гордості [27, с. 201].

Європейська політика «нових лейбористів» після виборів 1997 р. засвідчила перехід Великої Британії до більш конструктивного курсу в межах інтеграційних процесів ЄС. Концепція «третього шляху» Т. Блера поєднувала прагматичні внутрішньополітичні реформи з підтримкою співпраці в європейському вимірі, водночас уникаючи поступок у питанні федералізації ЄС. Така стратегія дозволила активізувати економічну взаємодію, проте водночас зберегла пріоритет національного політичного та культурного суверенітету. Ця подвійність сприяла утвердженню моделі «гнучкої Європи», що забезпечувала Лондону простір для маневру, але не усунула внутрішніх суперечностей, що згодом посилили євроскептицизм.

5. Висновки

Дослідження «європейської гри» Великої Британії – балансування між глобалізмом, регіоналізмом і національним суверенітетом у 70-х – 90-х рр. XX ст. – дає змогу зробити наступні висновки.

Аналізуючи політику консерваторів на чолі з Едвардом Хітом у першій половині 70-х рр. XX ст., слід зазначити, що дискусії з «європейського питання» точилися як усередині країни, так і на рівні інституцій «Спільного ринку». Британська політична еліта розглядала ЄЕС як засіб вирішення нагальних економічних проблем: модернізації промисловості та розширення ринків збуту. Однак після «нафтового шоку» 1973 р. участь у європейській інтеграції почала приносити більше труднощів, ніж практичних вигод. Гострі суперечки точилися навколо фінансових внесків до комунітарного бюджету, умов спільної аграрної та регіональної політики, перспектив політичної інтеграції. Це демонструвало хиткість позицій консерваторів-«єврооптимістів»: 5 червня 1975 р. питання про членство у ЄЕС було винесене на всенародний референдум. Попри те, що 67,2% виборців висловилися на його підтримку, «європейська дилема» для Великої Британії залишалася актуальною.

Ідея Об'єднаної Європи витримала низку серйозних випробувань, подолавши труднощі, пов'язані з підписанням і ратифікацією «Договору про Європейський Союз» на початку 90-х рр. XX ст. Більш конструктивні європейські кроки консерваторів на чолі з Д. Мейджором, незважаючи на внутрішньопартійні суперечки, дозволили Сполученому Королівству брати активну участь у європейських інтеграційних процесах, пов'язаних із формуванням Єдиного внутрішнього ринку, Економічного та валютного союзу, забезпечуючи контроль «зсередини». Водночас підписання Договору, який перетворив ЄС на наднаціональне федеративне утворення, поставило низку викликів для Великої Британії та інших держав, обмеживши національний суверенітет у сферах кредитно-фінансової, податкової, правової, безпекової політики.

Дослідження процесу ратифікації Маастрихтських угод показало, що в британських політичних колах і громадській свідомості сформувався образ ЄС як «Європи для Британії» («Британської Європи»), заснованої на пріоритеті національного суверенітету та прагматичному підході до інтеграційних процесів. Одна з провідних економік Європи, колишній власник Британської імперії, ядерна держава і член Ради Безпеки ООН, впливовий актор міжнародних відносин, Велика Британія переживала процес складної інтеграції в трансформований федеративний Європейський Союз.

Прихід «нових лейбористів» до влади у травні 1997 р. засвідчив, що європейський вектор зовнішньої політики Сполученого Королівства змінився в бік більш конструктивного. Лейбористська партія, яка у 1979 р. виступала за вихід країни з ЄЕС, у 1997 р. побудувала свою політичну риторику на активізації співпраці з ЄС і здобула переконливу перемогу. Концепція «нового лейборизму» Т. Блера передбачала переосмислення політичного курсу держави та адаптацію партії до викликів глобалізованого світу. Стратегія «третього шляху» демонструвала прагматичний підхід до внутрішньо- і зовнішньополітичних питань, поєднуючи елементи соціального захисту та ринкових реформ.

Попри конструктивний характер політики «нового лейборизму», історично сформоване уявлення щодо ролі Великої Британії у Європі було визначальним. Еволюція «європейського питання» не передбачала радикальної зміни зовнішньополітичного курсу Лондона. Основною залишалася міждержавна співпраця, а не федералізація Європи. Сполучене Королівство тяжіло до формування концепції «Європа за вибором» («гнучкої» Європи), що створювалася навколо «ядра політики» – ЄС, згідно з якою держави самостійно мали визначати, в яких спільних політиках брати участь. Велика Британія концентрувала увагу на своєму місці в архітектурі європейської безпеки, оскільки втрата пріоритетів трансатлантичних зв'язків вимагала адаптації до нових міжнародних відносин із залученням європейського центру сили.

Концепція «Британської Європи», що базувалася на прагматичному підході до інтеграційних процесів, справила значний вплив на подальший розвиток подій. Більшість представників британської еліти розглядала XXI ст. через призму глобальних, а не регіональних відносин, тоді як Європейський Союз у процесі федералізації запроваджував принципи «комунітаризму» (концепція «Європейської Британії»). Протиріччя між цими підходами визначили хід європейської інтеграції протягом перших двох десятиліть XXI ст., ускладнюючи реалізацію спільної політики через деструктивну позицію Великої Британії, що в підсумку завершилося у 2016-2020 рр. процедурою «брексіту» – виходом держави з ЄС.

Вимоги щодо збереження національного суверенітету та трансформації комунітарних політик ЄС залишаються важливим викликом

для участі держав Центрально-Східної та Південно-Західної Європи в процесах європейської інтеграції, зокрема для України, що здобула статус кандидата на членство в ЄС у складних умовах російсько-української війни.

На нашу думку, в руслі досліджуваної проблематики перспективними є наукові розвідки про історичну обумовленість «особливої» позиції Сполученого Королівства щодо європейської інтеграції в контексті визначення ідентичності та розуміння національного суверенітету, відповідно до його «постійних і вічних інтересів».

Список літератури:

1. Блер Т. Формуючи ключову роль Великої Британії в світі. *Економічний часопис*. № 1. 2000. С. 4–7.
2. Грицяк І. Право та інституції Європейського Союзу: навчальний посібник. Київ: «К.І.С.», 2004. 260 с.
3. Грубінко А. Шлях до брексіту: суспільно-політичний вимір участі Великобританії у процесах європейської інтеграції. *Український історичний журнал*. 2019. № 6. С. 126–141.
4. Грубінко А., Буглай Н. Кінець епохи колоніалізму як чинник європейської політики Великобританії (1940-1950-ті рр.). *Український історичний журнал*. 2020. № 5. С. 103–119.
5. Грубінко А. В. Велика Британія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990-2016 рр.): монографія. Тернопіль: Осадця Ю. В., 2017. 640 с.
6. Грубінко А. В. Участь Великої Британії у європейській політичній інтеграції: між атлантизмом та європеїзмом. *Європейські історичні студії*. 2015. № 1. С. 6–17.
7. Грубінко А. В., Мартинов А. Ю. Європейський Союз після Brexit: продовження історії: Монографія. Тернопіль: Осадця Ю.В., 2021. 258 с.
8. Гюнтер М. Європейська зустріч у верхах в Амстердамі: компроміси щодо реформи Союзу. *Німеччина*. 1997. № 4. С. 14–17.
9. Гоці С. Урядування в Об'єднаній Європі; пер. з італ. К. Тищенка. Київ: «К.І.С.», 2003. 286 с.
10. Договор об учреждении Европейского сообщества, измененный Амстердамским договором [извлечение]. *Конституции зарубежных государств*; сост. В. В. Маклаков. Москва: БЕК, 2001. С. 306–335.
11. Договор об учреждении ЕЭС. *Международная жизнь*. 1957. № 7. С. 143–158.
12. Європейська інтеграція: зб. наук. праць; уклад. М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох; пер. з нім. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 394 с.

13. Конституционные акты Великобритании. Акт о Европейских сообществах 1972 г. *Конституции зарубежных государств*. 3-е изд.; сост. В. В. Маклаков. Москва : БЕК, 2001. С. 11–25.

14. Копійка В. В., Шинкаренко Т. І. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 448 с.

15. Крушинський В. О. Британська Європа чи Європейська Британія: Великобританія в європейських інтеграційних процесах. Київ : Київський університет, 2003. 214 с.

16. Монне Ж. Реальность и политика. Мемуары; пер. с фр. В. Божовича. Москва : Московская школа политических исследований, 2001. 664 с.

17. Мусис Н. Все про спільні політики Європейського Союзу; пер. з англ. Київ : «К.І.С.», 2005. 466 с.

18. Неприцький О. А. Великобританія: шлях до сепаратизму регіонів чи побудова «Європейського дому»? *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського: зб. наук. праць. Серія: Історія*. Вип. II. Вінниця, 2000. С. 226–232.

19. Неприцький О. А. Європейський Союз та питання національної ідентичності й національного суверенітету Великої Британії (90-ті рр. XX ст.). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського: зб. наук. праць. Серія: Історія*. Вип. 4. Вінниця, 2002. С. 223–227.

20. Перегудов С. П. Великобритания после выборов 1997 г.: обычная смена власти или прорыв в XXI век? *Мировая экономика и международные отношения*. 1998. № 3. С. 21–26.

21. Тоді Ф. Нарис історії Європейського Союзу; пер. з англ. М. Марченко. Київ : «К.І.С.», 2001. 142 с.

22. Толстов С., Яковенко Н. Позиція Великої Британії щодо європейської і трансатлантичної інтеграції. *Дослідження світової політики: зб. наук. праць*. Київ : Наукова думка, 1998. Вип. 3. С. 25–33.

23. Тэтчер М. Искусство управления государством: Стратегии для меняющегося мира; пер. с англ. 2-е изд. Москва: Альпина Бизнес Букс, 2005. 504 с.

24. Шнирков О. І., Кузнецов О. В., Кульпінський С. В. Європейський валютний союз. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. 198 с.

25. Яковенко Н. Л. Велика Британія в новій архітектурі європейської безпеки. *Дослідження світової політики: зб. наук. праць*. Київ : Наукова думка, 2001. Вип. 16. С. 21–26.

26. Яковенко Н. Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство. Київ : Науковий світ, 2003. 227 с.

27. Ямпольська Л. М. «Договір про Європейський Союз» (1992 р.) у контексті зовнішньої політики Великої Британії: між глобалізмом, регіоналізмом і національним суверенітетом. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2023. Т. 34 (73). № 2. С. 195–204. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2023/2.29>

28. Ямпольська Л. М. «Європейське питання» у зовнішній політиці Сполученого Королівства у першій половині 70-х рр. XX сторіччя. *Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Серія «Історія та географія»*. Харків: Майдан, 2014. Вип. 51. С. 112–119.

29. Ямпольська Л. М. Велика Британія після парламентських виборів 1997 року: «новий лейборизм» і «європейське питання». *Збірник наукових праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Серія «Історія та географія»*. Харків: Майдан, 2010. Вип. 37. С. 108–114.

30. Ямпольська Л. М. Європейська інтеграція у спектрі концептуально-методологічних підходів другої половини XX – початку XXI ст. *Scientific Collection «InterConf», (121): with the Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference «Scientific Trends and Trends in the Context of Globalization»* (August 19-20, 2022). Umeå, Sweden: Mondial, 2022. С. 196–206. DOI: <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.08.2022.021>

31. Ямпольська Л. М. Європейський вектор зовнішньої політики Великої Британії в першій половині 70-х рр. XX ст.: між «самотнім при-смерком» та «примарними здобутками». *Scientific Collection «InterConf+», 31(147): with the Proceedings of the 6th International Scientific and Practical Conference «International Scientific Discussion: Problems, Tasks and Prospects»* (March 19-20, 2023; Brighton, United Kingdom) by the SPC «InterConf». A.C.M. Webb Publishing Co Ltd., 2023. P. 341–354. DOI: <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.03.2023.036>

32. Ямпольська Л. М. Концепції «Британської Європи» та «Європейської Британії» в процесі європейської інтеграції та етнічної мобілізації на рубежі XX – XXI ст. *Розвиток суспільних наук в сучасних умовах: теорія, методологія, практика: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, 23–24 вересня 2022 р., м. Київ. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2022. С. 40–44. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-617-554-046-6/11>

33. Ямпольська Л. М. Маастрихтський «Договір про Європейський Союз» і Велика Британія: між цінностями комунітаризму та національного суверенітету. *Збірник наукових праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Серія «Історія та географія»*. Харків : ОВС, 2006. Вип. 23. С. 5–14.

34. Ямпольська Л. М. «Новий лейборизм» і «європейське питання»: Велика Британія після парламентських виборів 1997 року. *Scientific Collection «InterConf+», 51(225): with the Proceedings of the 8th International Scientific and Practical Conference «Scientific Trends and Trends in the Context of Globalization»* (November 19-20, 2024; Umeå, Kingdom of Sweden) / comp. by LLC SPC «InterConf». Umeå: Mondial, 2024. P. 218–231. DOI: <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.11.2024.024>

35. Anderson B. John Major: the Making of a Prime Minister. London : Fourth Estate Classic House, 1992. 352 p.

36. Anderson P., Mann N. Safety First: the Making of New Labour. London : Granta Books, 1997. 456 p.

37. Bell P. France and Britain 1940–1994: The Long Separation. London – New York : Harper and Row Publishers, 1997. 328 p.

38. Beloff M. Britain and European Union. Dialogue of the Deaf. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London : Macmillan Press Ltd, 1996. 172 p.
39. Blair T. New Britain. My Vision of a Young Country. London : Fours Estates, 1996. 338 p.
40. Blair T. The Third Way: New Politics for a New Century. London : Fabian Society, 1998. 20 p.
41. Booker Ch., North R. Why Britain Must Get out of Europe? London : RIIA, 1996. 124 p.
42. Britain 1997. An Official Handbook. London : The Stationery Office, 1997. 462 p.
43. Dergach A., Kibik O., Skrypnyk S., Antokhiv-Skolozdra O., Yampolska L., Vlasenko Yu. Formation of a Favorable Investment Climate (Britain after Brexit and Others). *Ad Alta: Journal of Interdisciplinary Research*. Magnanimitas. 2021. Vol. 11. Issue 2. Special Issue XXII. P. 107–111. URL: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110222/papers/A_19.pdf (date of access: 30.08.2025).
44. Fella S., Cook R. Tony Blair and New Labour's Competing Visions of Europe. *Political Quarterly*. 2006. № 77. Issue 3. P. 388–401. DOI: 10.1111/j.1467-923X.2006.00810.x
45. From Reconstruction to Integration: Britain and Europe since 1945; ed. by B. Brivati and H. Jones. London : Granta books, 1993. 265 p.
46. George S. An Awkward Partner: Britain and the European Community. 2nd ed. Oxford – Cambridge, 1994. 298 p.
47. Hansard's Parliamentary Debates, House of Commons. 25 February, 1970. Col. 1221. URL: <https://hansard.parliament.uk/Commons/1970-02-25/debates/325a2a8d-fbff-44dd-9f2b-ecd4f306d94b/HouseOfCommons> (date of access: 30.08.2025).
48. Hansard's Parliamentary Debates, House of Commons. 9 May, 2001. Col. 116. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/cm200001/cmhansrd/vo010509/debtext/10509-03.htm> (date of access: 30.08.2025).
49. Holmes M. John Major and Europe. The Failure of a Policy, 1990-1997. *The Bruges Group, Occasional Paper № 28, 1997*. London : The Bruges Group, 1997. 30 p.
50. Howe G. Sovereignty and Interdependence: Britain's Place in the World. *International Affairs*. 1990. Vol. 66. № 4. P. 675–695. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Sovereignty-and-interdependence-%3A-Britain's-place-Howe/ac08d8db6294a99ca310ffbaa29d96e390cc984b> (date of access: 30.08.2025).
51. Jeffery C., Handl V. Blair, Schröder and the Third Way. *The Economics and the Politics of the Third Way*. Hamburg, 1999. P. 78–87.
52. Karvounis A., Manzo K., Gray T. Playing Mother: Narratives of Britishness in New Labour Attitudes toward Europe. *Journal of Political Ideologies*. 2003. № 8. Issue 3. P. 311–325. DOI: 10.1080/1356931032000131192
53. King A., Denver D., Seyd P., Norton Ph., Norris P., McLean I., Sanders D. Tony Blair and New Labour. New Labour Triumph: Britain at the Polls. New York : Harper and Row Publishers, 1997. P. 49–73.

54. Labour Party. New Labour: Because Britain Deserves Better. London : Labour Party Publication, 1997. 20 p.
55. Major J. John Major. The Autobiography. New York : HarperCollins, 1999. 800 p.
56. Meehan E. Citizenship and the European Community. London : Sheffield Hallam University, 1993. 186 p.
57. Nguyen-Duy I. Sovereignty and Europe – the British Perspective. URL: <https://www.cairn.info/revue-l-europe-en-formation-2013-2-page-79.htm> (date of access: 30.08.2025).
58. Northcott J. The Future of Britain and Europe (Policy Studies Institute). London: Council on Foreign Relations Press, 1995. 380 p.
59. Painter J. A Third Way for Europe? Discourse, Regulation and the European Question in Britain. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. 2000. № 91. Issue 3. P. 227–236.
60. Seldon A., Baston L. Major. A Political Life. London: Phoenix, 1998. 876 p.
61. Smith G. Britain in the New Europe. *Foreign Affairs*. 1992. № 4. P. 22–29.
62. Sopel J. Tony Blair: the Modernizer. London: Michael Joseph, 1996. 308 p.
63. Sykes D. Have Eurosceptic Fears about British Sovereignty been Realised? URL: https://www.e-ir.info/2010/06/20/have-eurosceptic-fears-about-british-sovereignty-been-realised/#_ftnref8 (date of access: 30.08.2025).
64. Taylor Ch. EMU 2000? Prospects for Monetary Union. London : Sheffield Hallam University, 1995. 117 p.
65. Thatcher M. The Path to Power. London : HarperCollins, 1995. 656 p.
66. The Financial Times. 1995. April 16. URL: <https://archive.org/details/FinancialTimes1995UKEnglish/Apr%2016%201995%2C%20Financial%20Times%2C%20%2316%2C%20UK%20%28en%29> (date of access: 30.08.2025).
67. The Times. 1997. April 26. URL: <https://archive.org/details/NewsUK1997UKEnglish/Apr%2026%201997%2C%20The%20Times%2C%20%2365874%2C%20UK%20%28en%29> (date of access: 30.08.2025).
68. Treaty on European Union (TEU) (1992). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A11992M%2FTXT> (date of access: 30.08.2025).
69. Treaty on European Union. Brussels: Office for Official Publications of the European Communities, 1992. 520 p.
70. Yampolska L.M. The Development of the British Concept of United Europe in the Second Half of the 40s – 50s of the XXth Century. *International scientific conference «The study of topical issues of modern society from the perspective of history, political science, sociology and philosophy»: conference proceedings* (August 30–31, 2022. Riga, the Republic of Latvia). Riga: «Baltija Publishing», 2022. P. 43–47. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-236-4-11>

References:

1. Bler T. (2000). Formuiuchy kluchovu rol Velykoi Brytanii v sviti [Shaping the key role of Great Britain in the world]. *Ekonomichnyi chasopys – Economic magazine*, no. 1, pp. 4–7 (in Ukrainian).

2. Hrytsiak I. (2004). *Pravo ta instytutsii Yevropeiskoho Soiuzu* [Law and institutions of the European Union]. Kyiv: «K.I.S.», 260 p. (in Ukrainian).
3. Hrubinko A. (2019). Shliakh do breksitu: suspilno-politychnyi vymir uchasti Velykobrytanii u protsesakh yevropeiskoi intehtratsii [The road to Brexit: The socio-political dimension of Great Britain's participation in European integration processes]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, no. 6, pp. 126–141 (in Ukrainian).
4. Hrubinko A., Buhlai N. (2020). Kinets epokhy kolonializmu yak chynnyk yevropeiskoi polityky Velykobrytanii (1940-1950-ti rr.) [The end of the era of colonialism as a factor in Great Britain's European policy (1940s-1950s)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, no. 5, pp. 103–119 (in Ukrainian).
5. Hrubinko A. V. (2027). *Velyka Brytaniia v systemi yevropeiskoi zovnishnoi i bezpekovoï polityky (1990-2016 rr.): monohrafiia* [Great Britain in the system of European foreign and security policy (1990-2016): monograph]. Ternopil: Osadtsa Yu. V., 640 p. (in Ukrainian).
6. Hrubinko A. V. Uchast Velykoï Brytanii u yevropeiskii politychnii intehtratsii: mizh atlantyzmom ta yevropeizmom [The participation of Great Britain in European political integration: between Atlanticism and Europeanism]. *Yevropeiski istorychni studii – European Historical Studies*, no. 1, pp. 6–17 (in Ukrainian).
7. Hrubinko A. V., Martynov A. Iu. (2021). *Yevropeyskyi Soiuz pislia Brexit: prodovzhennia istorii: monohrafiia* [The European Union after Brexit: continuation of history: monograph]. Ternopil: Osadtsa Yu. V., 258 p. (in Ukrainian).
8. Hiunter M. (1997). Yevropeiska zustrich u verkhakh v Amsterdami: kompromisy shchodo reformy Soiuzu [The European summit in Amsterdam: compromises on the reform of the Union]. *Nimechchyna – Germany*, no. 4, pp. 14–17. (in Ukrainian).
9. Gotsi S. (2003). *Uriaduvannia v Obiednaniï Yevropi*; per. z ital. K. Tyshchenka [Governance in the United Europe; transl. from Italian by K. Tyshchenko]. Kyiv: «K.I.S.», 286 p. (in Ukrainian).
10. Dogovor ob uchrezhdenii Yevropeiskogo soobshchestva, izmenennii Amsterdamskim dogovorom [izvlechenie] (2001). [Treaty establishing the European Community, as amended by the Treaty of Amsterdam [extract]. In *Konstitutsii zarubezhnikh gosudarstv* [Constitutions of foreign states]; sost. V. V. Maklakov. Moskva: BEK, pp. 306–335 (in Russian).
11. Dogovor ob uchrezhdenii YeES (1957). [Treaty establishing the EEC]. *Mezhdunarodnaya zhizn – International life*, no. 7, pp. 143–158 (in Russian).
12. Yevropeiska intehtratsiia: zb. nauk. prats; red. M. Yakhtenfuks, B. Kolier-Kokh (2007); per. z nim. [European integration: collection of scientific works; ed. by M. Yachtenfuchs, B. Kolyer-Koch; transl. from German. Kyiv: Vydavnychy dim «Kyievo-Mohylianska akademiiia», 394 p. (in Ukrainian).
13. Konstitutsionnie akti Velikobritanii. Akt o Yevropeiskikh soobshchestvakh 1972 g. (2001). [Constitutional acts of the United Kingdom. European Communities Act 1972]. In *Konstitutsii zarubezhnikh gosudarstv* [Constitutions of foreign states]; sost. V. V. Maklakov. Moskva: BEK, pp. 1–25 (in Russian).

14. Kapiika V.V., & Shynkarenko T.I. (2001). *Yevropeiskyi Soiuz: zasnuvannia i etapy stanovlennia* [The European Union: foundation and stages of formation]. Kyiv: Vydavnychi Dim «In Yure», 448 p. (in Ukrainian).

15. Krushynskiy V. O. (2003). *Brytanska Yevropa chy Yevropeiska Brytaniia: Velykobrytaniia v yevropeiskyykh intehratsiynykh protsesakh* [British Europe or European Britain: Great Britain in European integration processes]. Kyiv: Kyivskiy universytet, 214 p. (in Ukrainian).

16. Monne Zh. (2001). *Realnost i politika*. Memuari; per. s fr. V. Bozhovicha [Reality and politics. Memoirs; transl. from French by V. Bozhovich]. Moskva: Moskovskaya shkola politicheskikh issledovaniy, 664 p. (in Russian).

17. Musys N. (2005). *Use pro spilni polityky Yevropeiskoho Soiuзу*; per. z anhl. [All about common policies of the European Union; transl. from English]. Kyiv: «K.I.S.», 466 p. (in Ukrainian).

18. Neprytskyi O. A. (2000). *Velykobrytaniia: shliakh do separatyizmu rehioniv chy pobudova «Yevropeiskoho domu»?* [Great Britain: the path to regional separatism or the construction of a «European home»]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. Mykhaila Kotsiubynskoho: zb. nauk. prats. Serii: Istorii – Scientific notes of the Mykhailo Kotsiubynsky Vinnytsia State Pedagogical University: collection of scientific works. Series: History*, vol. II, pp. 226–232 (in Ukrainian).

19. Neprytskyi O. A. (2002). *Yevropeiskyi Soiuz ta pytannia natsionalnoi identychnosti y natsionalnoho suverenitetu Velykoi Brytanii (90-ti rr. XX st.)* [The European Union and the issue of national identity and national sovereignty of Great Britain (90s of the XXth century)]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. Mykhaila Kotsiubynskoho: zb. nauk. prats. Serii: Istorii – Scientific notes of the Mykhailo Kotsiubynsky Vinnytsia State Pedagogical University: collection of scientific works. Series: History*, vol. 4, pp. 223–227 (in Ukrainian).

20. Peregodov S. P. (1998). *Velikobritaniya posle viborov 1997 g.: obichnaya smena vlasti ili proriv v XXI vek?* [Great Britain after the 1997 elections: an ordinary change of power or a breakthrough in the XXIst century?]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnie otnosheniya – The World Economy and International Relations*, no. 3, pp. 21–26 (in Russian).

21. Todi F. (2001). *Narys istorii Yevropeiskoho Soiuзу*; per. z anhl. M. Marchenko [An outline of the history of the European Union; trans. from English by M. Marchenko]. Kyiv: «K.I.S.», 142 p. (in Ukrainian).

22. Tolstov S., & Yakovenko N. (1998). *Pozyttsiia Velykoi Brytanii shchodo yevropeiskoi i transatlantychnoi intehratsii* [The Position of Great Britain on European and Transatlantic Integration]. In *Doslidzhennia svitovoi polityky: zb. nauk. prats* [Research on world politics: collection of scientific works]. Kyiv: Naukova dumka, vol. 3, pp. 25–33 (in Ukrainian).

23. Tetcher M. (2005). *Iskusstvo upravleniya gosudarstvom: Strategii dlya menyayushchegosya mira*; per. s angl. [The art of state management: Strategies for the changing world; transl. from English]. Moskva: Alpina Biznes Buks, 504 p. (in Russian).

24. Shnyrkov O. I., Kuznetsov O. V., & Kulpynskyi S. V. (2001). *Yevropeiskyi valiutnyi soiuз* [European Monetary Union]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet», 198 p. (in Ukrainian).

25. Yakovenko N. L. (2001). Velyka Brytaniia v novii arkhitekturi yevropeiskoi bezpeky [Great Britain in the new architecture of European security]. In *Doslidzhennia svitovoi polityky: zb. nauk. prats* [Research on world politics: collection of scientific works]. Kyiv: Naukova dumka, vol. 16, pp. 21–26 (in Ukrainian).

26. Yakovenko N. L. (2003). *Velyka Brytaniia v suchasni systemi mizhnarodnykh vidnosyn: zaiavka na yevropeiske liderstvo* [Great Britain in the modern system of international relations: a bid for European leadership]. Kyiv: Naukovyi svit, 227 p. (in Ukrainian).

27. Yampolska L. M. (2023). «Dohovir pro Yevropeiskyi Soiuz» (1992 r.) u konteksti zovnishnoi polityky Velykoi Brytanii: mizh hlobalizmom, rehionalizmom i natsionalnym suverenitetom [«The Treaty on the European Union» (1992) in the context of the foreign policy of Great Britain: between globalism, regionalism and national sovereignty]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Istorychni nauky – Scientific notes of the V. I. Vernadsky Tavrichesky National University. Series: Historical Sciences*, vol. 34 (73), no. 2, pp. 195–204. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2023/2.29> (in Ukrainian).

28. Yampolska L. M. (2014). «Yevropeiske pytannia» u zovnishnii politytsi Spoluchеноho Korolivstva u pershii polovyni 70-kh rr. XX storichchia [«The European Question» in the Foreign Policy of the United Kingdom in the First Half of the 1970s]. *Zbirnyk naukovykh prats KhNPU imeni H.S. Skovorody. Seriia «Istoriia ta heohrafiia» – Collection of Scientific Papers of the H. S. Skovoroda KhNPU. Series «History and Geography»*. Kharkiv: Maidan, vol. 51, pp. 112–119 (in Ukrainian).

29. Yampolska L. M. (2010). Velyka Brytaniia pislia parlamentskykh vyboriv 1997 roku: «novyi leiboryzm» i «yevropeiske pytannia» [Great Britain after the parliamentary elections of 1997: «new labourism» and «the European question»]. *Zbirnyk naukovykh prats KhNPU imeni H. S. Skovorody. Seriia «Istoriia ta heohrafiia» – Collection of scientific works of the H. S. Skovoroda KhNPU. Series «History and Geography»*. Kharkiv: Maidan, vol. 37, pp. 108–114 (in Ukrainian).

30. Yampolska L. M. (2022). Yevropeiska intehratsiia u spektri kontseptualno-metodolohichnykh pidkhodiv druhoi polovyny XX – pochatku XXI st. [European integration in the spectrum of conceptual and methodological approaches of the second half of the XXth – early XXIst centuries]. *Scientific Collection «InterConf», (121): with the Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference «Scientific Trends and Trends in the Context of Globalization»* (Umeå, Sweden, August 19-20, 2022). Umeå: Mondial, pp. 196–206. DOI: <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.08.2022.021> (in Ukrainian).

31. Yampolska L. M. (2023). Yevropeiskyi vektor zovnishnoi polityky Velykoi Brytanii v pershii polovyni 70-kh rr. XX st.: mizh «samotnim prysmerkom» ta «prymarnymy zdobutkami» [The European vector of Great Britain's foreign policy in the first half of the 1970s: between «lonely twilight» and «phantom

achievements»]. *Scientific Collection «InterConf+»*, 31(147): with the Proceedings of the 6th International Scientific and Practical Conference «International Scientific Discussion: Problems, Tasks and Prospects» (Brighton, United Kingdom, March 19-20, 2023). Brighton: A.C.M. Webb Publishing Co Ltd., pp. 341–354. DOI: <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.03.2023.036> (in Ukrainian).

32. Yampolska L. M. (2022). Kontseptsii «Brytanskoi Yevropy» ta «Yevropeiskoi Brytanii» v protsesakh yevropeiskoi intehratsii ta etnichnoi mobilizatsii na rubezhi XX – XXI st. [The concepts of «British Europe» and «European Britain» in the processes of European integration and ethnic mobilization at the turn of the XXlth – XXIst centuries]. *Rozvytok suspilnykh nauk v suchasnykh umovakh: teoriia, metodolohiia, praktyka*: Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia (Kyiv, September 23-24, 2022). Lviv – Torun: Liha-Pres, pp. 40–44. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-617-554-046-6/11> (in Ukrainian).

33. Yampolska L. M. (2006). Maastrykhtskyi «Dohovir pro Yevropeiskyi Soiuz» i Velyka Brytaniia: mizh tsinnostiamy komunitaryzmu ta natsionalnoho suverenitetu [Maastricht Treaty on the European Union and Great Britain: between the values of communitarianism and national sovereignty]. *Zbirnyk naukovykh prats KhNPU imeni H.S. Skovorody. Seriia «Istoriia ta heohrafiia» – Collection of scientific works of the H. S. Skovoroda KhNPU. Series «History and Geography»*. Kharkiv: OVS, vol. 23, pp. 5–14 (in Ukrainian).

34. Yampolska L. M. (2024). «Novyi leiboryzm» i «yevropeiske pytannia»: Velyka Brytaniia pislia parlamentskykh vyboriv 1997 roku [«New Labour» and the «European Question»: Great Britain after the 1997 parliamentary elections]. *Scientific Collection «InterConf+»*, 51(225): with the Proceedings of the 8th International Scientific and Practical Conference «Scientific Trends and Trends in the Context of Globalization» (Umeå, Sweden, November 19-20, 2024). Umeå: Mondial, pp. 218–231. DOI: <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.11.2024.024> (in Ukrainian).

35. Anderson B. (1992). John Major: the Making of a Prime Minister. London: Fourth Estate Classic House, 352 p.

36. Anderson P., & Mann N. (1997). Safety First: the Making of New Labour. London: Granta Books, 1997. 456 p.

37. Bell P. France and Britain 1940–1994: The Long Separation (1997). London – New York: Harper and Row Publishers, 328 p.

38. Beloff M. (1996). Britain and European Union. Dialogue of the Deaf. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: Macmillan Press Ltd, 172 p.

39. Blair T. (1996). New Britain. My Vision of a Young Country. London: Fours Estates, 338 p.

40. Blair T. (1998). The Third Way: New Politics for a New Century. London: Fabian Society, 20 p.

41. Booker Ch., & North R. (1996). Why Britain Must Get out of Europe? London: RIIA, 124 p.

42. Britain 1997. An Official Handbook (1997). London: The Stationery Office, 462 p.

43. Dergach A., Kibik O., Skrypnyk S., Antokhiv-Skolozdra O., Yampolska L., & Vlasenko Yu. (2021). Formation of a Favourable Investment Climate (Britain after Brexit and Others). *Ad Alta: Journal of Interdisciplinary Research*. Magnanimitas, vol. 11, issue 2, special issue XXII, pp. 107–111. Available at: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110222/papers/A_19.pdf (accessed August 30, 2025).
44. Fella S., & Cook R. (2006). Tony Blair and New Labour's Competing Visions of Europe. *Political Quarterly*, no. 77, issue 3, pp. 388–401. DOI: 10.1111/j.1467-923X.2006.00810.x
45. From Reconstruction to Integration: Britain and Europe since 1945; ed. by B. Brivati and H. Jones (1993). London: Granta books, 265 p.
46. George S. (1994). An Awkward Partner: Britain and the European Community. 2nd ed. Oxford – Cambridge, 298 p.
47. Hansard's Parliamentary Debates, House of Commons. 25 February, 1970. Col. 1221 (1970). Available at: <https://hansard.parliament.uk/Commons/1970-02-25/debates/325a2a8d-fbff-44dd-9f2b-ecd4f306d94b/HouseOfCommons> (accessed August 30, 2025).
48. Hansard's Parliamentary Debates, House of Commons. 9 May, 2001. Col. 116 (2001). Available at: <https://publications.parliament.uk/pa/cm200001/cmhansrd/v0010509/debtext/10509-03.htm> (accessed August 30, 2025).
49. Holmes M. (1997). John Major and Europe. The Failure of a Policy, 1990-1997. *The Bruges Group, Occasional Paper № 28, 1997*. London: The Bruges Group, 30 p.
50. Howe G. (1990). Sovereignty and Interdependence: Britain's Place in the World. *International Affairs*, vol. 66, no. 4, pp. 675–695. Available at: <https://www.semanticscholar.org/paper/Sovereignty-and-interdependence-%3A-Britain's-place-Howe/ac08d8db6294a99ca310ffbbaa29d96e390cc984b> (accessed August 30, 2025).
51. Jeffery C., & Handl V. (1999). Blair, Schröder and the Third Way. *The Economics and the Politics of the Third Way*. Hamburg, pp. 78–87.
52. Karvounis A., Manzo K., & Gray T. (2003). Playing Mother: Narratives of Britishness in New Labour Attitudes toward Europe. *Journal of Political Ideologies*. 2003. № 8. Issue 3. P. 311–325. DOI: 10.1080/1356931032000131192
53. King A., Denver D., Seyd P., Norton Ph., Norris P., McLean I., & Sanders D. (1997). Tony Blair and New Labour. *New Labour Triumph: Britain at the Polls*. New York: Harper and Row Publishers, pp. 49–73.
54. Labour Party. New Labour: Because Britain Deserves Better (1997). London: Labour Party Publication, 20 p.
55. Major J. (1999). John Major. The Autobiography. New York: HarperCollins, 800 p.
56. Meehan E. (1993). Citizenship and the European Community. London: Sheffield Hallam University, 186 p.
57. Nguyen-Duy I. (2013). Sovereignty and Europe – the British Perspective. Available at: <https://www.cairn.info/revue-l-europe-en-formation-2013-2-page-79.htm> (accessed August 30, 2025).

58. Northcott J. (1995). The Future of Britain and Europe (Policy Studies Institute). London: Council on Foreign Relations Press, 380 p.

59. Painter J. (2000). A Third Way for Europe? Discourse, Regulation and the European Question in Britain. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. no. 91, issue 3, pp. 227–236.

60. Seldon A., & Baston L. (1998). Major. A Political Life. London: Phoenix, 876 p.

61. Smith G. (1992). Britain in the New Europe. *Foreign Affairs*. № 4. P. 22–29.

62. Sopel J. (1996). Tony Blair: the Modernizer. London: Michael Joseph, 308 p.

63. Sykes D. (2010). Have Eurosceptic Fears about British Sovereignty been Realised? Available at: https://www.e-ir.info/2010/06/20/have-eurosceptic-fears-about-british-sovereignty-been-realised/#_ftnref8 (accessed August 30, 2025).

64. Taylor Ch. (1995). EMU 2000? Prospects for Monetary Union. London: Sheffield Hallam University, 117 p.

65. Thatcher M. (1995). The Path to Power. London: HarperCollins, 656 p.

66. The Financial Times (1995). April 16. Available at: <https://archive.org/details/FinancialTimes1995UKEnglish/Apr%2016%201995%2C%20Financial%20Times%2C%20%2316%2C%20UK%20%28en%29> (accessed August 30, 2025).

67. The Times (1997). April 26. Available at: <https://archive.org/details/NewsUK1997UKEnglish/Apr%2026%201997%2C%20The%20Times%2C%20%2365874%2C%20UK%20%28en%29> (accessed August 30, 2025).

68. Treaty on European Union (1992). Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A11992M%2FTXT> (accessed August 30, 2025).

69. Treaty on European Union (1992). Brussels: Office for Official Publications of the European Communities, 520 p.

70. Yampolska L. M. (2022). The Development of the British Concept of United Europe in the Second Half of the 40s – 50s of the XXth Century. *International scientific conference «The study of topical issues of modern society from the perspective of history, political science, sociology and philosophy»: conference proceedings* (August 30–31, 2022. Riga, the Republic of Latvia). Riga: «Baltija Publishing, pp. 43–47. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-236-4-11>